

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ІДЕАЛ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ НОВІТНЬОГО ПЕРІОДУ

Корнієнко В. О., (Вінницький національний технічний університет)

Розглядається процес еволюції ідеальних уявлень про розвиток суспільства в українській соціально-політичній думці

Ключові слова: політичний ідеал, суспільно-політична думка, соціалістична ідея.

У політичному ідеалі української соціально-політичної думки новітнього періоду відображалися, по-перше, загальні тенденції її формування в даний період, а, по-друге, своєрідність економічного, політичного та соціального розвитку самої України. Які основи виникнення соціалістичного ідеалу, приміром, в Наддніпрянській Україні? Протягом 1890-х років тут склалася певна сукупність соціально-економічних, культурно-політичних, соціально-психологічних чинників, які вможливили виникнення цього ідеалу в національних його формах. Індустріалізація Півдня Російської імперії, обезземелення селянства, його пролетаризація, урбанізація краю створили певний соціальний ґрунт для популяризації соціалістичного ідеалу у різних формах.

На зламі століть неухильно зростав вплив серед пролетаріату соціал-демократичних гуртків і партій. Соціалізм, особливо марксизм, набув величезної популярності серед інтелігенції. Водночас український національний рух у вигляді аполітичного культурництва, етнографізму перебував у глибокій ідейній кризі, бо за тих умов опинився, в ар'єргарді суспільно-політичного життя. Молодші генерації української інтелігенції, виховані в гуртках культурників-українофілів, прагнули політизації національного руху [1, 102]. До того ж, якщо погодитися з Б. Кравченком, що українці на початку століття являли собою класичний приклад соціально некомплектного народу, тобто народу, де чужа домінація отримала структурний характер у тому сенсі, що навіть на територіях, де дана група складала переважну більшість населення, майже всі визначальні ролі в суспільному розподілі праці, крім найменш престижних, були зайняті представниками інших народів [2], то лише з огляду на це можливо виявити характерні ознаки українського політичного ідеалу.

У 1917 р., згідно з соціалістичним ідеалом, у російській державі вищі класи втратили свою політичну роль, поступившись місцем на політичній арені «представникам трудящих». Такі «трудящі» стосовно Україні фактично склалися з двох груп, які дуже мало розуміли одна одну: україномовне селянство (близько 80% тодішнього населення) та переважно російськомовний міський пролетаріат і солдати. Справа в тому, що після так званого Валуєвського циркуляра 1863 року та Емського указу 1876 року

українці не мали легального доступу до рідномовних школи та літератури. І навіть у невеликих містах, де у 1870 році міщани розмовляли місцевими українськими говірками, на початку століття «переважала мова російська або суміш російської й української» [3, 17-18]. Навіть у 1917 р. українці ще були і переважно селянським народом, мало втягненим у індустріальний розвиток свого краю. Профспілки та робітничий клас були російськомовними, так само міська торгівля та панський маєток. Тому, мабуть, не дивно, що «безбуржуазність» — це те ключове слово і одночасно той важливий елемент, котрий домінував на той час в українському політичному ідеалі. Навіть В. Винниченко у 1917 році вихваляв «безбуржуазність» як чинник єдності народу в змаганні за соціальну і національну справедливість [4, 157-158]. Усі українські політичні діячі визнавали це доконаним фактом. Лише Ленін стверджував, що кожна нація має пролетарські і капіталістичні (тобто ворожі, такі, проти яких соціалісти повинні боротися) елементи. По суті, ця ленінська теза була не що інше, як політичний прийом. Визначивши, що є «буржуазним» серед чужого народу, він таким чином виправдовував втручання у внутрішні його справи та необмежене насильство проти таких елементів. Закономірно, що з десятками мільйонів селян, двома десятками тисяч інтелігентів та кількома індивідуалами серед інших класів тільки той ідеал мав шанс отримати масову підтримку, який міг діяти в унісон національним та соціальним домаганням селянства, котре ще носило на собі залишки кріпацтва.

Що стосується політичних партій та урядів, як своєрідних провідників політичного ідеалу, то від перших спроб їх утворення у наддніпрянській Україні на самому початку сторіччя, через визвольні змагання 1917-1922 рр. аж до краху СРСР, всі українські уряди в Наддніпрянщині були соціалістичними [5, 3]. Початки розглядуваної традиції можна шукати в прудоністському соціалізмі М. Драгоманова або в популяризаторських спробах М. Зібера та С. Подолинського, котрі були прихильниками марксистського соціалізму. Усі вони справили певний вплив на розвиток ідеалу соціалізму в Наддніпрянській Україні. Але основні політичні баталії в Україні у 1917 р. велися не навколо ідеалів української державності, про які ніхто серйозно не думав, вважаючи, що соціалістична революція одним ударом перетворить імперію на сім'ю рівноправних братніх народів, а навколо проблем соціалістичної трансформації українського суспільства.

Три політичні партії домінували в організованому українстві, Центральній Раді і Директорії Української Народної Республіки — УСДРП, Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) і напівліберальна Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ). УСДРП мала найбільш досвідчених партійних діячів, але прагнула представляти дуже нечисленну суспільну групу — україномовних пролетаріїв. Інші дві партії фактично постали й прийняли платформи тільки в 1917 р. Найсильнішою партією була УПСР, що походила від гуртка, який в 1903 р. прагнув примирити політичні ідеали Драгоманова й Маркса. Вона була побудована на базі селянського кооперативного руху. УПСФ організувалася на основі Товариства

українських поступовців з переважно старих культурних і наукових діячів і являла собою найпрагматичніше крило українського руху.

Українські соціалісти, як і всі соціалісти взагалі, вірили, що соціалізм — це просто поширення демократії на сферу економіки. Спершу треба встановити громадські права за так званою моделлю «буржуазної демократії», а тоді з підтримкою трудящої більшості населення забезпечити працюючих через розподіл економічних благ від багатшої меншини до бідних та усупільнення засобів виробництва. Соціалісти ненавиділи «експлуататорів», вважали неминучою протидію їх у формі так званої класової боротьби, були готові застосувати насильство проти «нетрудящих» прошарків населення. Та для соціалістів була просто несприйнятною думка, що можуть виникати серйозні сутички та кровопролиття між самими трудящими та їхніми соціалістичними представниками. Ця політична культура зробила українських соціалістів дуже уразливими внутрішньо і відкритими для атак з боку російських революціонерів. У середині українського руху це ставало приводом для постійних сварок, розколів та боротьби за імідж справжніх соціалістів за принципом — хто більший, хто революційніший. Для російських проімперськи настроєних радикалів сприйняття такої політичної культури стало могутнім інструментом у боротьбі з національними рухами. Будь-хто в будь-яку мить міг бути оголошений націоналістом, реакціонером і на цій основі піддаватися політичному остракізму.

Члени УСДРП, як і російські меншовики та європейські соціал-демократи взагалі, вірили в повне усупільнення (одержавлення) фабрик, заводів та еволюцію сільського господарства до великомасштабною суспільного рільництва. Дивлячись, як і всі ортодоксальні марксистки, на селянство як на приречений дрібнобуржуазний прошарок, який капіталістичне фермерство неминуче витискує у небуття, вони вважали, що переділ землі від культурних маєтків до одноосібника-селянина був би небезпечним реакційним кроком. Погляд на цю проблему УСДРП чітко видно з назви статті, датованої листопадом 1917 р., «Чого хочеться українській дрібній буржуазії?» [6]. УПСР, навпаки, була партією свідомих селян і сільськогосподарських діячів, які поставили аграрну реформу на користь селянам у центрі своїх вимог. Як і в російських соціалістів-революціонерів, елементом їхнього політичного ідеалу було знищення приватної власності на землю й створення Земельного фонду, який контролювали б самі селяни і який мав би наділяти державні, церковні, поміщицькі землі одноосібникам. Вони вважали бажаним утворення великих зразкових господарств як осередків майбутнього соціалістичного господарювання, але при цьому наголошували, що «всі землі на Україні переходять без викупу в користування всього трудового народу, який порядкує ними через сільські громади, волосні, повітові, крайові та всеукраїнський земельні комітети, обрані трудовим народом на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права» [7, 123] УСДРП успішно блокувала цей проект УПСР, погодившись з ним лише в IV Універсалі.

Стосовно, так би мовити, більш повно оформленого політичного ідеалу слід зауважити і на те, що до кінця 1917 р. ніхто з головних українських діячів серйозно не думав і про повне відокремлення України від Росії. Вони до останнього моменту хотіли перетворити Росію-імперію на федерацію, де Україна мала б повну внутрішню суверенність та окремі від російських Установчі збори для розв'язання всіх внутрішніх українських політичних питань. Протягом 1917 р. гаслом українських соціалістів було: «Національна територіальна автономія України із забезпеченням прав національних меншостей». Під цим вони мали на увазі австро-марксистську модель національної культурної автономії, твердим опонентом якої був Ленін. Більшість російських, польських і єврейських соціалістів виступала категорично проти ідей української суверенності, вбачаючи у них загрозу «українського сепаратизму». У часи Центральної Ради проблеми «буржуазних» міністрів, яка так турбувала російський Тимчасовий уряд на початку його існування, просто не було, оскільки практично не було несоціалістичних українських політичних діячів у Києві.

Крім того, культ соціалістичного інтернаціоналізму в Україні призвів до того, що чимало українських соціалістів боялися навіть думати про політичні ідеали майбутньої української державності, оскільки перебували під постійним тиском — як внутрішнім, так і зовнішнім. Українські та російські соціалісти стояли на різних позиціях. Конкретно у програмах українських соціалістичних партій важливе місце займали вимоги національно-територіальної автономії. Саме ці вимоги викликали опір російських соціалістів, які традиційно сприймали Україну як невіддільну частину Росії. Тому так легко записували українців до стану контрреволюціонерів та дрібнобуржуазників. І як наслідок — українці почали на всі боки відхрещуватися від звинувачень в сепаратизмі, самостійництві й лякатися навіть тіні незалежної української держави.

Так, відомий український політичний діяч Микола Міхновський, писав у своєму проекті програми Української Народної партії, про «чистий світлий храм соціалістичного устрою» і декларував солідарність українців з «іншими знедоленими народам» [7, 63]. М. Драгоманов, хоча і писав, що «для правильного розвитку народів їм треба мати державну незалежність» [8, 7], публічно він завжди відстоював федерацію рівноправних слов'янських народів. М. Драгоманов вірив, що справжня історія свободи — це історія обмеження урядової влади держави, а не її зростання. Логічним результатом цієї думки був ідеал анархії, звичайно, не як безладдя та боротьби всіх проти всіх, а як умови, за якої зовнішня влада і тиск вже не будуть необхідні, тому що люди навчаться управляти собою і жити в мирі зі своїми ближніми [9, 103] у формі громадянського суспільства та правової держави. «Дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, склалися з таких вільних людей, котрі по волі походились для спільної праці й помочі у власні товариства, — це й є та ціль, до котрої добиваються люди і котра зовсім не подібна до теперішніх держав, своїх чи чужих, виборних чи не виборних. Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей й

товариств»[10, 374]. Малоімовірно, як вважає М. Молчанов, щоб М. Драгоманов вірив у те, що цей ідеал можна здійснити у близькому чи навіть далекому майбутньому. Він швидше бачив його як напрямок політико-правового поступу незалежно від того, чи цієї мети можна колись досягти [11, 12]. М. Драгоманов порівнював ідеал «держави без примусу» з намаганнями інженера зменшити тертя в машині до нуля, хоча це, зрозуміло, неможливо [10]. Це привело М. Драгоманова до федералізму.

Справа в тому, що глибоке знайомство з різними формами державного ладу в Європі, на що вказує І. Огородник [12, 398], відчуття на власному досвіді самодержавного деспотизму в Росії цілком логічно спричинили несприйняття М. Драгомановим як централізованої диктатури якобінського типу, так і влади самодержавства. На противагу їм він пропагував республіканський федеративний устрій, заснований на вільному об'єднанні національно-історичних областей із розширеним місцевим самоврядуванням та соціальною цінністю прав людини.

Напевне, при повній відсутності навіть української народної школи будь-який ідеал повної незалежності України мав би видаватися безнадійно утопічним. Для Драгоманова національна проблема стояла нарівні з соціальною. Так, розкриваючи відмінність ідеалу людини від "порожнього ідола", він відзначав: якщо перший тісно пов'язаний із національним ґрунтом, то другий уособлює в собі мертву єдність, що деформує і людину, і конкретну національність.

Поняття ідеалу в розумінні Драгоманова уособлює собою живий зв'язок між одиничним і загальним, індивідуальним і загальнолюдським. Заперечення насильства "порожніх ідолів" над світоглядом і відносинами між людьми невіддільно від послідовного обґрунтування значення розвитку повнокровної національності як необхідної ланки, що опосередковує, між індивідуальним і загальнолюдським.

У 1880 році він разом з М. Павликом та С. Подолинським М. Драгоманов опублікував у «Громаді» чітку й стислу програму, яка моделювала майбутню українську державність і фактично висвітлювала його політичний ідеал. Саме ця програма була впливовою аж до кінця Української Народної Республіки. Власне, вона й стала ідеологічним її підґрунтям, обумовила первісні успіхи, але й значною мірою спричинилася до її невдачі. Як відзначав учений Іван Лисяк-Рудницький, в драгоманівському політичному ідеалі стрижневим був елемент анархосоціалізму П.-Ж. Прудона. За Драгомановим, кожна особа, кожна спілка, кожна громада має бути вільною від насильства згори. Він визнавав право на існування лише за вільними творчими спілками. Його гасло: «Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство людей і товариств» [8, т.1, 301-302]. Він розумів, що вільна асоціація без зафіксованих структур нежиттєздатна, бо не має авторитету бути арбітром для регіонів і не може мобілізувати ресурси для спільного захисту від чужих, могутніших політичних об'єднань.

У цілому політичним ідеалом Драгоманов була Україна як федерація вільних громад у рамках міжнародної федерації подібних громад на основі

аграрного соціалізму, без армії, з народною міліцією, де кожен громадянин мав власну зброю. Така позиція могла бути (і в подальшому таки стала) найважливішою причиною краху напівдрагоманівської Української Народної Республіки. Брак конвенційних державних структур, засвоєння драгоманівської загальносоціалістичної вимоги, скасування державної армії та утворення «народної міліції», загальне озброєння народу прямо привело до доктрини Винниченка — Шаповала, датованої 1917 р., про непотрібність Україні своєї власної армії. Адже держава, яка залежить від доброї волі окремих громадян у сфері захисту своєї національної безпеки, завжди буде слабшою за державу, яка може примусити своїх громадян за неї воювати. Як цілком справедливо зазначає О. Молчанов, державний ідеал — федеративне об'єднання політичне автономних країв та областей - свідчив, що Драгоманов не страждав однобічним підходом до проблеми [13, 249]. Адже він не намагався в ім'я перемоги одного боку діалектичної опозиції знищити інші. Конкретне вивчення питання, врахування різних факторів, що визначають доречність того чи іншого способу управління, — ось методологічна позиція М. Драгоманова. Він досить слушно вказував на те, що «є одні речі, що потребують централізації, але є й інші, що вимагають децентралізації».

Отже до революції 1917 року політичний ідеал Драгоманова — федералізм, де все починається з самоорганізації знизу, й ідеал марксизму з його національною байдужістю й схилянням перед великими державами були єдиними серйозними конкурентами серед українських соціалістів. Разом з тим, цей федералізм був універсальним принципом. Для політичного мислителя, який за вихідну точку бере незалежність особи і відкидає будь-яку форму авторитаризму, федерація — прихильність рівноправних осіб до груп та громад і співпраця останніх у більших спілках — єдиний шлях подолати атомізацію суспільства та узурпацію влади тим чи іншим прошарком, станом чи верствою. Таке розуміння федералізму М. Драгоманова викликало вкрай негативне ставлення до нього як з боку прихильників незалежності України, так і тогочасних марксистів. Перші, й особливо Д. Донцов, вбачали в його федералізмі замах на ідею повної державної незалежності, інші звинувачували його в сепаратизмі як прояві дрібнобуржуазності. Проте ні перші, ні другі в запалі критики не помітили того» що М. Драгоманов не зводив державно-політичне життя України до усталеної дилеми «з Росією чи без неї». Це питання, на його думку, повинно було вирішуватися самими громадянами України, але лише після створення демократичної, соціальної, правової держави та громадянського суспільства.

Конструктивні параметри політичного ідеалу Драгоманова знайши відображення у політичних поглядах двох відомих соціалістів — Михайла Павлика та Івана Франка. Павлик одразу став і до кінця залишився політичним прихильником Драгоманова, а Франко пережив марксистський період і повернувся до драгоманівського ідеалу центральної ролі селянства в становленні соціалізму в середині 80-х рр. XIX ст. Павлик дивився на марксистський ідеал як на програму створення поліцейської держави й вважав, що він міг знайти прихильників тільки серед державних націй, що

гасло «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!» фактично перетворилося на «Нації Російської й Німецької імперій, зросійщуйтеся і згерманізуйтеся!» Коли 1890 р. у Львові сформувалася перша українська політична партія — Русько-українська радикальна партія — це була коаліція, для якої старші прихильники Драгоманова — Франко, Павлик і Северин Данилович написали програму мінімальну, а молоді марксистки — Євген Левицький, Микола Ганевич і Володимир Охримович написали програму максимальну. Тодішні оглядачі не могли не помітити суперечностей між загальними фразами програми максимальної про науковий соціалізм та програми мінімальної, яка запропонувала ряд реформ, щоб перешкодити пролетаризації селян.

Коли на першому з'їзді радикальної партії марксист В'ячеслав Будзиновський та Юліан Бачинський вперше виступили за політичну незалежність української держави, Франко та Павлик виступили проти. Та навіть коли на кінці 1895 р. Українська радикальна партія офіційно прийняла програму боротьби за політичну незалежність українського народу і як перший крок до цього — вимогу розподілу Галичини на західну (польську) та східну (українську) частини, Франко обстоював ту позицію, що політична самостійність аж ніяк не означає повного відокремлення України від Росії, що самостійність можлива в союзі з Росією, якщо остання прийме федеративну структуру.

Франко вважає, що найвищою цінністю, заради якої проводяться будь-які реформи і зміни, є окрема людська особа та весь народ загалом. Досягнення соціалістичної справедливості Франко вважав невід'ємним від національної ідеї, що стало характерною рисою пізнішої української соціал-демократії. Тому суспільно-політичні погляди І.Франка відтворюють, по суті, ідеал гуманного соціалізму.

Показовою в цьому розумінні є стаття «Соціалізм і соціал-демократизм», в якій він писав: «Соціал-демократичний рух ще не конче мусить бути соціалістичним, а може бути змаганням до зміни суспільного ладу в якимсь неозначенім, ближче демократичнім, напрямі» [14]. Головну відмінність соціал-демократичного руху від соціалістичного Франко вбачав у тому, що соціал-демократизм не вважає збройну боротьбу і революції єдиним і неминучим шляхом досягнення поставленої мети. Більш ефективним він вважав еволюційний шлях реформ, досягнення яких є більш надійним і стабільним.

Особливе занепокоєння Івана Франка викликали можливі наслідки і результати марксистського вчення, головним серед яких могло стати виникнення держави-диктатури, яка мала б абсолютну владу і контроль над життям і діяльністю кожної особи. «Життя в енгельсовій народній державі, — писав він у 1903 р. — було би правильне, рівне, як добре заведений годинник. Але у тім погляді деякі гачки, то будять поважні сумніви. Поперед усього та вельможна сила держави налягла би страшеним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна доля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занідити, бо держава признає її шкідливою, не

потрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою духовною муштрою. Люди виростили б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою” [15, 31].

Так само як у Драгоманова і Франко політичний ідеал Л.Українки мав яскраве етичне забарвлення. Вона визнавала соціалізм тільки етичний, «з людським обличчям». Л. Українка була соціал-демократом, але не ленінського і взагалі не російського типу, а європейського чи властиво — свого власного українського типу [16, 19]. Так, у листі до М.Павлика від 26 травня 1899 р. Л.Українка пише, що “соціал-демократія — це занадто універсальний рух для того, щоб могла українська нація обійтись без нього... Якби була публіцистом, то звернула б якнайсерйознішу увагу на соціал-демократичний рух і на те, яке місце має займати в ньому елемент національний та як мають, наприклад, українські, польські і великоруські соціал-демократи відношення межі собою” [17, 149.].

У політичному ідеалі Л. Українки є й принципове західництво, орієнтація на європейський шлях розвитку, на європейські джерела соціал-демократизму. Соціалізм, на думку Л.Українки, має виникнути не внаслідок пропаганди, а внаслідок розвитку самого капіталістичного суспільства, в якому визрівають необхідні для цього передумови. У замітках із приводу статті “Політика і етика” Л.Українка пише, що соціалізм — це наслідок великого і довгого шляху еволюції роду людського, він забезпечить справжню соціальну та національну свободу, справжню демократію. Його доведеться створювати копіткою і впертою наполегливою працею визволеного народу [18, 128].

У контексті розгляду соціалістичного ідеалу української державності важливо підкреслити, що найголовнішими критиками створення в 1914 р. як державницького центру в екзилі Спілки визволення України (СВУ) були навіть не більшовики і навіть не Ленін, а самі українські соціалісти. Найжорстокішим критиком СВУ був Лев Юркевич, який пояснив, що він і його товариші «не вороги ідеї самостійності України», але «наші російські товариші тільки тоді би виявили себе справжніми інтернаціоналістами, коли б їхні організації і преса на Україні признали разом з нами необхідність боротьби за визволення нашого народу і щоб вони разом з нами при кожній нагоді давали відсіч проявам національного поневолення» [5, 10]. Тобто Юркевич саме існування України, як державного утворення, поставив у пряму залежність від того, наскільки сліпо і віропідданськи будуть підтримувати сили української революції революцію російську. Він настільки вірив у ідеали міжнародного соціалізму, насамперед російського, що навіть звернувся до Троцького з ідеєю проведення міжнародного інтернаціоналістичного соціалістичного суду над членами СВУ з єдиною метою, аби ті не мали права називати себе соціалістами [19, 76-77].

Політичні уподобання Юркевича можна зрозуміти тільки в контексті його політичного ідеалу стосовно України. Його ніяк не можна було запідозрити в проросійських симпатіях, але створення СВУ в буржуазному оточенні Австро-Угорщини, переговори СВУ з буржуазними Центральними державами, тобто з імперіалістами, навіть сам склад СВУ, до якого входили аж ніяк не «представники трудящих», а патріотично настроєні вихідці дворянства, він вважав зрадою соціалістичних ідеалів та “ідеї живого мужицького народу” [19, 95]. Але вочевидь, що сама ідея «живого мужицького народу» утопічна. Таке одномірне суспільство можливе, але тільки в колоніальних умовах, коли всі інші місця в соціальному розподілі праці займають члени іншої національної групи. Просто нема й не може бути «мужицького народу» ще і тому, що селу потрібні промислові товари. А коли місто, де такі товари зроблені, споглядає на село з позиції сили та власного верховенства, коли існує різниця мов між містом та селом і місто виступає щодо села як представник колонізаторської сили, виникнення суперечностей неминуче. Але Л. Юркевич прямо вказував, що соціал-демократія в своїй діяльності має звертатися як до пролетаріату, так і до заможного селянства та інтелігенції і навіть промисловців, підприємницьких верств, без участі яких національне відродження “було б засуджене на неминучу смерть”, бо “класи, соціально безсилі, не можуть самі вийти на шлях національного відродження”. Більшовики поставилися до його ідеалу насторожено і вороже, категорично відкинули всі його пропозиції про спільні дії, від нього ж відвернулася більшість українських патріотів.

Інша справа — політичні погляди Михайла Грушевського, котрий став не тільки символом української державності, але і абсолютним втіленням українського національного політичного ідеалу. Голова Української Центральної Ради, перший Президент УНР, людина виняткового інтелекту і працездатності, рівного якій по значенню й авторитету в Україні початку ХХ століття не було, йому довелося взяти на свої плечі вирішення практично усіх питань, пов'язаних із зародженням та існуванням Української Народної Республіки.

Як і більшість українських соціалістів, Грушевський дивився на Україну як на країну насамперед селянську. Для нього поняття українства і селянства були синонімами. Його політичний ідеал будувався на тому світоглядному підґрунті, що в Україні інша база соціальної революції, ніж в Росії чи на Заході, що вона пішла іншими шляхами і з іншого боку підійшла до розв'язання соціальних проблем, а отже, соціальна і політична роль селянства буде визначальною в Україні дуже довго, а може, і завжди. І оскільки перед цими наступними поколіннями селянства лежить велика місія репрезентувати Українську Народну Республіку, Велику Україну перед світом — єдину поки що державу трудящого люду, що сама має послужити ідеалом, школою для інших демократій світу, які будуть посилати колись своїх дітей до неї — вчитись, жити, працювати і керувати державою з участю трудящого люду, то він вважав найпершим завданням української держави забезпечити обов'язкове навчання селянських дітей, повсюдне впровадження

агрономічних шкіл, а публіцистика, література, агітація живим словом повинні підняти в селянства почуття самоповаги, виховати справжніх «господарів землі». Грушевський вважав, що завдання провідників українства полягає в тому, щоб гасити, нейтралізувати всяку обопільну ворожнечу, робити все для розвитку різноманітних культур в Україні, не загострювати відносин гвалтівною українізацією, але й не поступатися принципом української державності і становищем української мови як мови державної. Грушевський, висуваючи свій політичний ідеал, тут же застерігав, що ми відкидаємо поліційно-бюрократичний устрій і хочемо оперти наше правління на широкі основи самоврядування, залишаючи адміністрації міністерські тільки функції загального контролю, координування й заповнювання тих прогалін, які можуть виявитися в діяльності органів самоврядування. Впливи бюрократії таким чином будуть дуже обмежені. Тобто Грушевський, сам того не відаючи, на самому початку існування держави обмежив її можливості як інструменту оподаткування, перерозподілу соціальних благ і виконавця соціальних програм. Така позиція мала би призвести і, звісно, призвела до повсюдної анархії, виникнення різноманітних «незалежних республік», врешті-решт — до некерованого хаосу в новоствореній державі.

Грушевський не відкидав повністю роль армії, але вважав нормальною формою охорони держави всенародну міліцію. На армію він дивився як на явище перехідне, тимчасове, яке в будь-яку мить буде готове перейти від армійської до міліцейської системи. Утримання постійної армії він вважав «марнуванням часу», стверджував, що треба все зробити, щоб в якомога коротший час втиснути всю «технічну підготовку, доведену до рівня сучасних вимог, а потім усе далі здійснювати через учбові збори, організовані в різні пори року так, щоб вони найменше відтягали живі сили краю від продуктивної праці» [20, 39-56].

Велику увагу у своїх працях приділяв Грушевський майбутньому територіальному устрою України. Будучи переконаним федералістом, Грушевський думав над тим, яка модель територіального устрою дасть найкращі можливості для справжнього демократичного самоврядування. Він вважав, що існуючий поділ на повіти та губернії не придатний для такого завдання. Повіт — замала одиниця, щоб в її рамках можна організувати ширшу самодіяльність громадянства у всіх сферах життя, а губернія — надто механічне і штучне утворення, надто велике, яке фактично розпадається на окремі частини, органічно не пов'язані одна з одною. Грушевський вважав, що оптимальним варіантом може бути утворення округів з населенням приблизно до мільйона чоловік, спроможних організувати «справу санітарну, і шляхів, і сільськогосподарську, і земельну, і промислову, і культурну. У своїм районі вона буде спроможна організувати і сіть середніх шкіл, і якісь вищі школи, добрий музей і порядний театр — все те, чого звичайне повітове місто своїми засобами зробити неспроможне». Такий територіальний устрій дасть можливість кожній окрузі посилати до Всенародних зборів України не менше десяти депутатів, таким чином стануть можливими і пропорційні

вибори, і партійне групування. З іншого боку, оскільки округа достатньо невелика, то всі її частини будуть пов'язані і між собою, і з своїм центром, всі громадські, політичні й культурні сили будуть на виду й на обрахунку, і все суспільне будівництво відбуватиметься за активної участі й під контролем громадянства. Грушевський запропонував реалізацію свого ідеалу, виходячи з уже усталеного на той час економічного і культурного районування, а також з історичних обставин і історичних назв, нехтувати які він вважав справою небезпечною, оскільки вони склалися «не капризом дипломатів чи урядовців, а виростили з умов географічних, природних — ці умови не змінюються так легко» [21, 99-103]. Як засвідчує цей документ, Грушевський не боявся небезпеки місцевої ідентичності, вважаючи, що самоусвідомлення усіх гілок українства як нащадків історичних українських племен деревлян, полян, сіверців, волинян тощо, розмаїття культур і дух місцевого патріотизму дадуть могутній імпульс для розвитку цих регіонів. Отже він вважав себе переконаним федералістом, цілковито в дусі соціалістичного ідеалу, який сповідував. Він рішуче відкидав будь-які звинувачення в сепаратизмі і націоналізмі, але вважав, що майбутня українська держава повинна будуватися на основі домінуючого українського національного елемента.

Але слід зазначити і те, що Грушевський і його соратники мислили вельми глобальними масштабами. Будучи переконаними соціалістами, вони брали, як бачимо, відповідальність не лише за Україну, а й за долю усієї колишньої російської імперії, всіх її народів. 21-28 вересня 1917 р., виконуючи квітневу постанову Українського Народного Конгресу про встановлення зв'язків з народами Росії, що домагалися, як і український народ, перебудови Росії на федеративних засадах, Центральна Рада провела у Києві так званий «З'їзд народів». У ньому взяли участь представники татар, грузинів, латвійців, литовців, євреїв, білорусів, естонців, молдаван, бурятів, донських козаків, а також представник Тимчасового уряду. На з'їзді відзначалося, що ідея федералізму глибоко запала в громадянство численних націй Росії і що з ґрунту федералізму колишні в'язні російської тюрми народів могли зійти лише в бік цілковитої самостійності. Спеціальною постановою з'їзд висловився за докорінну перебудову російської держави на принципах децентралізації, федеративного устрою, демократизму, визнання рівності прав усіх народів, а у тих випадках, коли національності, як, наприклад, євреї, розпорошені по всій державі, за надання їм екстериторіально-персональної автономії. З'їзд також висловився за рівноправність усіх мов, скликання крайових Установчих зборів на демократичних принципах. З'їзд також обрав Раду Народів, якій було доручено керувати спільною боротьбою всіх народів за «храм волі народів» — російську федерацію.

Отже, федеративні погляди в українській політичній думці того часу виявилися досить живучими і стійкими. Українським соціалістам довелося пройти довгий і трагічний шлях розчарувань, аби позбутися своїх ідеалів стосовно можливості жити самостійним і демократичним життям у рамках однієї російської держави. Як справедливо зазначає Дж. Мейс, вони

переоцінили інтернаціоналістські тенденції соціалістичної ідеології і недооцінили живучість та агресивність російського національного міфу щодо України. З'їзд Народів ніяких наслідків не мав і не міг мати, російські радикально настроєні політики швидко просувалися до прийняття ідеї централізованої російської держави, і в цьому пункті не було практично ніякої різниці між ленінською проповіддю «зближення і злиття націй» та гаслом «єдиної і неділимої» білого генерала Денікіна.

Все ж Грушевський зробить ще одну відчайдушну спробу після жовтневого перевороту у Петрограді. У III Універсалі Центральної Ради, написаному ним особисто, проголошувалося: «Не відділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів». Центральна Рада не виступила проти більшовицького уряду, але й не визнала його офіційно як представницький уряд Росії, врешті, для такого визнання й не було ніяких підстав, якщо виходити з твердої федералістської позиції Центральної Ради і її голови. Пізніше сам Грушевський ще раз поставив свої соціалістичні ідеали вище державності. У 1920 р., коли більшовики боролись проти Директорії УНР на чолі з Петлюрою, він написав листа секретарю ЦК КП(б)У Косіору з наївним проханням до більшовиків України передати владу українським партіям, які стояли на радянській платформі [22, 270-273].

Сьогодні, з відстані часу, аналізуючи політичні ідеали М. Грушевського, можна тільки подивуватися, як змогли більшовицькі «теоретики» настільки викривити погляди і зміст діяльності цього безумовно переконаного соціаліста-демократа, великого гуманіста, що надовго саме його ім'я стало символом «українського буржуазного націоналізму» і контрреволюційності. Але проблема Грушевського була лише в одному — він надто серйозно поставився до ідеалу української державності в рамках федеративної Росії, надто щиро вірив в інтернаціоналізм російських політиків, вирізнявся від більшовицьких лідерів надто гуманістичними поглядами на роль і місце держави, іншими словами, він занадто серйозно поставився до ідей соціалістичного інтернаціоналізму. Проте найголовнішим висновком є те, що на той час і в Україні не знайшлося жодної впливової соціалістичної політичної сили, яка б вчасно відійшла від соціалістичного ідеалу і проголосила створення української держави головною своєю метою. Політичні баталії розгорталися, як вже відзначав дисертант, навколо шляхів і методів соціалістичної трансформації суспільства, а не реалізації ідеалу української держави.

Втім, як впливає з проведеного дослідження еволюції політичного ідеалу, слід зауважити, що соціалізм — це спроба моделювання не держави, а самого суспільства за допомогою держави. Та в самому своєму в осерді в цей період соціалістичний ідеал не міг вже запропонувати нічого конструктивного для моделювання майбутньої держави. Політичний ідеал соціалізму можна здійснити на практиці лише методами, що не схвалюються

більшістю соціалістів, — от той “отрутний” парадокс, що засвоєний багатьма соціальними реформаторами минулого.

З 1917 до 1933 року українську політичну думку найповніше репрезентував український націонал-комунізм, який об’єднав різні політичні течії та напрями довкола ідеалу “комуністичної перебудови суспільства”, цілковитого національного визволення України, створення суверенної української держави [23, 103].

Сьогодні робляться нові спроби в науковій літературі осмислити феномен націонал-комунізму. Так, цікавими є дослідження І. Белебехи [24], О. Ганжи [25], в яких автори роблять спробу осмислити історичні процеси, які призвели українство до найбільшої його трагедії — комуністичного поневолення.

Разом з тим, можна цілком припустити, що виникнення націонал-комунізму на українському ґрунті зумовлене тогочасними суспільно-політичними реаліями, а також слабкістю, незрілістю та розколом українського демократичного руху. Багато представників української демократії вбачали вихід із катастрофічного становища у співпраці з більшовиками. Віддані комуністичним ідеалам і перейнявши притаманний їм апологетам спосіб мислення, вони, самі того не усвідомлюючи, зруйнували єдиний фронт боротьби за самостійність України, зіграли на руку більшовицькій верхівці з її централізаторсько-шовіністичною політикою, прирікши себе на загибель, а Україну — на десятиліття підневільного існування в умовах радянсько-більшовицького тоталітаризму.

Націонал-комунізм в Україні почав розвиватися вже з перших років радянської влади. Свідченням цього є публіцистична брошура Сергія Мазлаха та Василя Шахрая «До хвили (що діється на Вкраїні та з Україною?)», яка в 1918 році започаткувала новий напрям української суспільно-політичної думки. За словами її авторів, революція в Україні має не лише соціальний, а й національний характер, а соціалістичний лад у державі може забезпечити лише цілком незалежна українська радянська республіка. «Українське національне питання, коли не буде вирішене зараз, у революційну добу, коли воно буде передане у спадок історії, як іржа, точитиме соціально-економічний і культурно-політичний розвиток і в Україні, і в сусідніх державах».

Брошура «До хвили», за словами українського політолога Івана Лисяка-Рудницького, «розкриває трагічну дилему людей, які, подібно до Мазлаха і Шахрая, хотіли бачити свою країну одночасно і комуністичною, і самостійною», що було неможливо. А надія на те, «що советська Росія заради абстрактного вчення про національне самовизначення пожертвує своїми великодержавними інтересами», відмовиться від панівної позиції, засвідчувала відсутність в авторів політичного реалізму. І все ж брошура мала велике значення, як перший теоретичний вияв концепції «національного комунізму» і як своєрідний «національно-комуністичний маніфест», який став основою зародження політичної течії та одного з напрямів розвитку української суспільно-політичної думки ХХ ст..

У 20-ті роки виникла низка націонал-комуністичних політичних течій, спрямованих на пошук можливих шляхів національного самоутвердження України («боротьбисти», «укапісти», «самостійники», «шумськісти» та ін.). Саме вони ініціювали після XII з'їзду РКП(б) зміни в національній політиці більшовиків, забезпечили можливість розвитку елементів українізації, які разом з непом сприяли послабленню протистояння московських більшовиків і опозиційних сил українського націонал-комунізму.

Свідченням орієнтації націонал-комуністичної течії на втілення національних ідеалів стали радикальні політико-публіцистичні виступи письменника Миколи Хвильового (1893-1933). Засліплений ідеєю поєднання комуністичного світогляду та ідей національного визволення українського народу, Хвильовий був невіддільний, за словами Лисяка-Рудницького, від епохи «українського ренесансу» 20-х років — «гарячкового періоду в історії Радянської України», років «великого культурного піднесення нації, згодом зрізаного сталінським терором». Найкатегоричніше ідея самостійної державності звучить у памфлеті «Україна чи Малоросія?» (1926). Необхідність самостійності України Хвильовий обґрунтовує тим, що «цього вимагає залізна і непоборна воля історичних законів», прагненням нації досягти природного стану, який Західна Європа пройшла в часи оформлення національних держав. Суттєвим аспектом політичного ідеалу М. Хвильового було бажання переродити українця так, щоб він став самосвідомою одиницею, позбувся рабської психіки, що породжувала до цього часу тільки безвольних людей, які вміли говорити прекрасні слова, але ніколи не були людьми діла.

Таким чином, за словами В. Горбатенка, брошура С. Мазлаха і В. Шахрая була першою спробою в умовах більшовицької дійсності ідейно-політично відстоювати самостійну державність України, а безкомпромісний голос М. Хвильового був останньою такою спробою. На початку 30-х років починаються гучні процеси і розправи над українською інтелігенцією, що на кілька десятиліть унеможливили будь-які спроби вільного висловлювання політичних думок, поглядів, ідеалів.

Де ж шукати витoki саме українського політичного (і не тільки політичного) ідеалу? Цікавими є з цього приводу думки Д. Донцова: «Ідеали, які мали служити цілості національного організму і його силі, були ідеали і культ отчизни, предків і слави, великої місії» [26, 254-255]. На думку Донцова, зазначає Ю. Левенець, суспільства Київської Русі та козацько-гетьманської держави найбільше наближалися за своїм характером до накресленого ним ідеального типу суспільства і становили майже ідеальний зразок такої «кастовості» й «ієрархізму» — підстави сили кожної нації. Сучасне українське суспільство повинно, як пропонує Донцов, повернутися до цього зразка і знову відродити ідеал «кастового ладу» й панівну в тих часах систему цінностей. В розумінні Донцова, це й мало бути відродженням на Україні «духа нашої давнини» [27, 284]. Д. Донцов наближається до розуміння нації та її ідеалів як спільних для всіх членів суспільства. Але цей ідеал він диференціює відповідно до кастового поділу.

По-перше, ідеали отчизни у Донцова - це “поняття вище від індивідуальних воель «звичайного чоловіка», отчизна жила своїми окремими вищими цілями, волею та ідеалами, що підносилися і проти таких же ідеалів чужої спільноти, і проти відривних егоїстичних тенденцій “звичайних чоловіків”.

По друге, це ідеали, яки символізовані в спогадах про спільні триумфи в минулому, про “славу предків”, бо нація “як доцільно спрямована воля це не лише зв'язок людей, що заселяють свою землю в данім часі, але й зв'язок всіх поколінь, які заселяли той самий простір у минулому і заселятимуть у майбутні часи”.

Владу Донцов тлумачить як реалізацію ідеї незалежності, національної єдності й державності [26, 277-278]. При цьому він наголошує: правлячій касті завжди доводиться вибирати — або панування як результат волі, або рабство.

Обираючи панування, Україна у боротьбі з більшовизмом мусить витворити нову, формууючу ідею. Остання, на думку Д. Донцова, може бути збудована лише на засадах “перекреслення інтернаціоналістичних доктрин і матеріалізму і на повороті до духа нашої давнини, до духа традиціоналізму”. Звідси випливає місія України — “культ животворчого і формотворчого Духа” протиставити культу “звичайної, відірваної від всякого контексту з Божественною Силою пересічної людини” [26, 325], втіленому в марксизмі, лібералізмі тощо. Зосередженість на духовних та ірраціональних чинниках позбавляла Д. Донцова пошуку конструктивних шляхів реалізації української національної ідеї та ідеалу.

У 20-ті роки ХХ ст. з'явилися наукові твори В'ячеслава Липинського (1882—1931) — видатного історика і політолога. Він написав чимало фундаментальних історичних і політологічних праць, у яких остаточно викристалізовується його політичний ідеал та монархічно-консервативна державотворча концепція. Насамперед це — «Україна на переломі, замітка до історії українського будівництва в XVII-ім столітті» (1920), «Релігія і Церква в історії України» (1925), «Листи до братів-хліборобів» (1925).

Суттєвим внеском В. Липинського у політичну науку є його характеристика конструктивних параметрів політичного ідеалу у вигляді форм державного устрою. За його схемою, існують три основні типи державного устрою: «демократія», «охлократія» і «класократія». Характеризуючи «демократію», В. Липинський зауважує, що державна влада в її умовах або ж потрапляє безпосередньо до рук «багатіїв-плутократів», або до рук найнятих ними політиків-професіоналів з-поміж інтелігенції. Внаслідок цього державна влада стає знаряддям реалізації не народних, а приватних інтересів окремих осіб чи угруповань. Розмежування в умовах демократії політичних партій позбавляє їх відчуття політичної відповідальності, а необмежений демократичний індивідуалізм підриває в суспільстві основи дисципліни і правопорядку. Одним з прикладів такої «демократії» В. Липинський вважав Українську Народну Республіку.

До держав «охлократичного» типу В. Липинський відносить революційні диктатури, фашизм, більшовизм та ін. Для цієї системи характерне зосередження політичної й духовної влади в одних руках. Особливістю «охлократії» є, на його думку, те, що вона в минулому складалася з кочовиків, а в новітні часи — з декласованих елементів. За такого державного устрою панівною стає монолітна військово-бюрократична ланка, яка легко маніпулює юрбою.

Найприйнятнішою для України В. Липинський вважає «класократію» — форму державного устрою, яка відзначається рівновагою між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу. В основу такого устрою повинна бути покладена правова, «законом обмежена і законом обмежувача» конституційна монархія. На чолі держави має бути монарх (гетьман), влада якого передається в спадок і є легітимною.

Пропонуючи монархічний устрій, В. Липинський фактично розкриває свій політичний ідеал, в якому заперечує демократію як метод організації нації, але не заперечує її як свободу. У його монархічній системі громадяни наділені свободою економічної, культурної та політичної самодіяльності, але ця свобода обмежена авторитетом сильної й стабільної влади. «Класократія» в його розумінні є гармонійною політичною співдружністю хліборобського класу як консервативної опори держави з іншими класами. Лише ця співдружність здатна, на думку В. Липинського, забезпечити державотворення й організацію української нації. Утверджуючи цю ідею, він у праці «Релігія і Церква в історії України» пише: «Вихід з нашої анархії лежить не в переконаннях, а в політичній акції і в організації та зміцненні наших занадто слабких та неорганізованих, консервативних, гальмуючих національних сил» [23, 109].

Неординарний політико-плюралістичний підхід В. Липинського і до питання про майбутній державний устрій України, поєднання в єдиному сплаві соціальної, політичної і релігійної толерантності щодо вирішення найважливіших суспільно-політичних проблем. Вартісним є і його теоретичне осмислення на національному ґрунті проблеми легітимності влади. На відміну від Д. Донцова, політику він розглядав не як засіб ідеологічного забезпечення влади, а як універсальний засіб, що сприяє вибору найоптимальніших методів здобуття та організації влади, досягненню суспільної злагоди, утворенню і збереженню окремої держави на українській землі, забезпеченню існування й розвитку української нації.

Після Другої світової війни в середовищі української еміграції з новою силою прозвучав голос Володимира Винниченка, який мовчав довгі роки, не беручи участі в еміграційних державних інституціях і урядах, вважаючи їх грою амбіцій і плодом невгамованого честолюбства та ілюзій. За два роки до смерті, він написав унікальний твір під назвою «Заповіт борцям за визволення», в якому відображена еволюція його політичних ідеалів, розкриваються засоби й методи боротьби за незалежність України [28].

Насамперед, В. Винниченко вважав, що незалежну Україну слід творити в Україні, а не поза її межами: «Українська держава, була і є, її...

створив народ, нація, а не купка бідних емігрантів; народ її захищав і буде захищати всіма силами своїми, фізичними й духовними. Не емігрантські «вожді» та «міністри», а Грушевські, Скрипники, Єфремови, Хвильові, навіть Любченки і всі свідомі підсоветські українці тисячами віддавали свою свободу, здоров'я і життя за неї, тисячами віддають і тепер, як у рядах партійних працівників, так і в рядах найактивнішої частини українського населення, яка зветься «Українською Повстанською Армією». Допомоги в боротьбі за національне визволення українського народу, вважав Винниченко, слід шукати не в зовнішніх силах, а в українському народі, йдучи назустріч його соціально-політичним прагненням.

Важливий конструктивний параметр його політичного ідеалу — необхідність орієнтації на розв'язання національно-державного питання України не через війну, а через мир, зближення двох протилежних соціальних систем. Це впливає з роздумів В. Винниченка не лише про Україну, а й про долю усього людства. Розмірковуючи над жорстокістю ХХ ст., він, колишній соціал-демократ, розчаровується в ідеалах соціалізму, бо на його очах носії найрадикальніших, найгуманніших ідей свободи, прийшовши до влади, створили жорстоку систему терору й насилля, принесли людям ще тяжчу неволю, ніж та, що була до революції. У своїх останніх творах — «Конкордизм», «Нова заповідь» і «Слово за тобою, Сталіне»,— ідеї яких він стисло викладає в «Заповіді борцям за визволення», В. Винниченко схиляється до висновку, що причина жорстокості суспільно-політичного розвитку — в самій людині. А щоб зробити життя справедливим і рівноправним, слід оновити все, що становить єство людини — психіку, душу, мораль, побут, родину і навіть систему харчування. Тільки оновлена людина стане спроможною змінити світ.

Сучасні дослідники пропонують найрізноманітніші варіанти, на яких тримаються ідеали українців, включаючи особливості українського характеру, українську психіку, релігійність, інтелект тощо [29; 30; 31]. Так, культурно-антропологічний підхід до аналізу українського характеру застосовує у своїх розвідках Б.Цимбалістий. Результатом цього стало його твердження про генезу національної психіки від української родини — родинного виховання, родинного життя, і врешті від матері. І це має далекойдучі наслідки на виховання і формування характеру української людини. За його словами, норми поведінки, характер моралі, ідеал людини, настанова до життя в українця є підпорядковані нормам і ієрархії вартостей — типовим для жінки, для жіночої свідомості». На думку І. Кресіної, саме в жіночому началі вбачає Цимбалістий джерело «кордоцентричності» українського характеру.

У працях Г. Ващенко виразна спроба на основі аналізу характерологічних рис українського народу накреслити виховний і соціальний ідеал. «Традиційним ідеалом треба визнати той, що витримав іспит історії, найбільше відповідає психології народу та його призначенню, ввійшов у психіку мас, відбитий у народній творчості і в творах кращих мистців та письменників, що стали духовними провідниками народу» [32, 9].

Ідеал людини у Ващенка спирається на ідеал християнського гуманізму, а основою його є природжена релігійність українського народу. Ця релігійність пов'язана, по-перше, з хліборобською вдачею українців, близькістю до землі, природи, що змушувало “задумуватися над таємницями природи й людського життя», сприяло формуванню постійності, тривалості, стабільності; по друге, з межовим геополітичним положенням України, яке перед обличчям постійної небезпеки актуалізувало проблему сенсу життя, екзистенціальні мотиви. Прагнення до самовдосконалення стимулює почуття власної гідності та вартості, а відтак до свободи, незалежності. Воно проявилось в соціальному ідеалі українців — Україна “без холопа і пана”, державний лад, який би “забезпечував особисті права й волю кожного громадянина й сприяв розвиткові й проявові його здібностей”, тобто відповідав природному індивідуалізму українців, їхньому прагненню до самовияву.

Наведемо деякі ідеали та гасла, які поширені в національній свідомості і які можуть бути визначені як соціально-політичні: 1) повернення до Союзу; 2) запровадження єдиної політичної ідеології як обов'язкової, як основи ідейної єдності та консолідації нації і суспільства; 3) правова держава як основна парадигма суспільного розвитку; 6) соціальна держава як панацея від соціальної нестабільності, злиденності та соціального вибуху; 7) громадянське суспільство як умова демократизації та лібералізації суспільства; 8) соціальна революція як єдино можливий засіб повалення існуючого «антинародного» режиму.

Таким чином, у роки радянського політичного режиму, панування марксистсько-ленінської ідеології “розробка”, так би мовити, політичного ідеалу в Україні фактично не просунулась уперед порівняно з ідеалами, висловленими її найвидатнішими представниками в дореволюційні часи та в еміграції. Це пов'язано, насамперед, з тим, що в СРСР політичну науку переважно репрезентувало таке вузькокласове і догматичне вчення, як «науковий комунізм». Критично-аналітична його функція була притлумлена виправдально-захисною, а методологічно-концептуальні засади zdeформовані ідеологічною парадигмою поділу людства на «своїх» і «чужих» [33]. Сьогодні, наприклад, брак ефективних аналітичних систем для орієнтації у посткомуністичному просторі супроводжується езотеричними техніками вироблення політичної картини сучасного світу, до яких можна віднести різноманітні глобалістські доктрини, ідеали посткомуністичного світу [34]. Зокрема, новітні обґрунтування, так би мовити, “державного” політичного ідеалу можна спостерігати у ряді публікацій впливових аналітиків з оточення Президента України [35; 36; 37] тощо.

За словами І. Кресіної, українська національна свідомість у сучасному посттоталітарному суспільстві характеризується як наявністю могутнього утопічного елемента в своїй структурі, так і дією утопічної свідомості як свого компонента. Це пояснюється як загальноцивілізаційними чинниками ірраціоналізації буття, так і специфічними особливостями посттоталітарного етнополітичного розвитку. Ці особливості якраз полягають у невизначеності

моделі (вважай, ідеалу — В.К.) суспільного розвитку, браку чітких альтернатив, аморфності соціокультурних детермінант і т.ін. [³⁸, 236].

Отже, зробимо наступні висновки:

У роки панування марксистсько-ленінської ідеології “розробка” політичного ідеалу в Україні фактично не просунулась уперед порівняно з ідеалами, висловленими її найвидатнішими представниками в дореволюційні часи та в еміграції. Українська національна свідомість у сучасному посттоталітарному суспільстві характеризується як наявністю могутнього утопічного елемента в своїй структурі, так і дією утопічної свідомості як свого компонента. Це пояснюється як загальноцивілізаційними чинниками ірраціоналізації буття, так і специфічними особливостями посттоталітарного етнополітичного розвитку. Ці особливості полягають у невизначеності ідеалу суспільного розвитку, браку чітких альтернатив, аморфності соціокультурних детермінант і т.ін.

1. Касьянов Г. Український соціалізм: люди, партії, ідеї (початок ХХ сторіччя) // Політологічні читання.- 1992.- №2.
2. Kravchenko V. Social Change and National Consciousness in Twentieth-Century Ukraine.- London, 1985.- P. 1-45.
3. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941).- Мюнхен, 1987.
4. Революция и национальный вопрос в России и СССР в XX веке.- М., 1930.- Т.3.
5. Мейс Дж. Українська державність: ідеї, концепції, моделі // Українська державність у ХХ столітті.- К.: Політична думка, 1996.
6. Робітнича газета.- 1917.- 29 листопада.
7. Українські політичні партії кінця ХІХ- початку ХХ століття. Програмові і довідкові матеріали.- К., 1993.
8. Сохань П. Б.Д. Грінченко — М.П. Драгоманов: Діалоги про українську національну справу. – К., 1994.
9. Довгич В.А. Українська ідея в політичній теорії М. Драгоманова.- К., 1991.
10. Драгоманов М.П. Передне слово // Історія філософії України. Хрестоматія.- К., 1991.

11. Молчанов М. Державницька думка М. Драгоманова.- К., 1994.
12. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні.- К., 1999.
13. Захарченко М.В., Бурлачук В.Ф., Молчанов М.О. Соціологічна думка на Україні.- К., 1996.
14. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині.- К.: Дзвін, 1914.
15. Франко І. Про соціалізм і маркизм. Рецензії і статті 1897-1908.- К.: Пролог, 1996.
16. Український рух у ХХ ст..- Відень: Наше слово, 1959.
17. Сучасність.- 1971.- №7-8.
18. Політологія: Історія та методологія.- К., 2000.
19. Дорошенко Д. З історії української політичної думки з часів Світової війни.- Прага, 1936.
20. Грушевський М. На порозі нової України: статті і джерельні матеріяли.- Нью-Йорк, 1992.
21. Грушевський М. Новий поділ України // Грушевський М. На порозі нової України: статті і джерельні матеріяли.- Нью-Йорк, 1992.
22. Великий українець: матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського.- К., 1992.
23. Горбатенко В.П. Українська політична думка ХХ століття // Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів /За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка.- К.: Видавничий центр "Академія", 2001.- 528 с.
24. Белебега І.О. Україна і комунізм: у 2 кн.- Кн.1. Україна напередодні комунізму.- Х.: Березіль, 2000.- 502 с.
25. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927).- К., 2000.- 208 с.
26. Донцов Д. Дух нашої давнини.- Дрогобич, 1991.

27. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблема становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX стол.).- К.: Стилос, 2001.
28. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення.- К., 1991.
29. Гнатенко П.И. Национальная психология.- Днепропетровск: Полиграфист, 2000.- 213 с.
30. Україна: інтелект нації на межі століть: Колективна монографія / В.М. Ворона, В.К. Врублевський, Ю.М. Канигін.- К.: Інтелект, 2000.- 516 с.
31. Річинський А.В. Проблеми української релігійної свідомості.- К.: Воля, 2000.- 432 с.
32. Ващенко Г. Виховний ідеал: в 2 ч.- Мюнхен, 1950.- Ч.2.
33. Куди йдемо? Матеріали науково-практичної конференції “Ідеологія та ідейно-політичні засади державного будівництва в Україні”.- К., 1993.
34. Easton D. A system analysis of political life.- N.Y.,1967.
35. Табачник Д., Видрін Д. Україна на порозі XXI століття: політичний прогноз. – К., 1995.
36. Гриньов В. Нова Україна, якою я її бачу. – К., 1995.
37. Деркач А., Веретенников С., Ермолаев А. Бесконечно длящееся настоящее. Украина: четыре года пути. – К., 1995.

³⁸ Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Ет-нополітологічний аналіз.- К.: Вища школа, 1998.